

פורום האקלים הישראלי

לקחים ודגשים לניהול המשבר וליציאה ממנו

נובמבר 2023

נייר זה נועד לכוון את עבודת הפורום בתקופה הקרובה מול הנשיא ומקבלי החלטות, ולאפשר גיבוש משותף של הדגשים שאנחנו נעלה במסגרת זו. הנייר אינו מיועד להגיע למקבלי החלטות בצורתו הנוכחית, אלא מהווה בסיס לגיבוש מסמך שיוגש להם בהמשך.

הנייר כולל 5 תחומים שממוסגרים בהקשרים של יצירת חוסן (תזונתי, אנרגטי, חברתי-קהילתי-סביבתי, תחבורתי, תעסוקה ירוקה). להלן ירוכזו הדגשים החשובים ביותר בתחומים אלו, בחלוקה לדגשים לזמן המשבר (ניהול המשבר), וליום שאחריו (יציאה מהמשבר).

אנו שואפים כי המסמך המתוכנן יהווה תוכנית כוללת של התמודדות עם המשבר ויציאה ממנו ברוח תוכניתו של הנשיא ביידן "build back better", התוכנית האירופית ליציאה ממשבר הקורונה בעקבות הגרין דיל האירופי, ותוכנית "שינוי כיוון לאור משבר הקורונה" שגיבשנו בארץ.

הנחות ועקרונות מנחים:

- המשבר הנוכחי מביא עמו לא רק איומים צבאיים, אלא גם איומים על החוסן החברתי והכלכלי של ישראל. עם זאת, עתות משבר מייצרות גם פתח לשינוי דפוסי התנהלות, ולכן לצד האיומים ניתן לזהות גם הזדמנויות.
- הכשלים בתחומים בהם עוסק הנייר נובעים בין היתר מההזנחה של ההתמודדות איתם טרם המלחמה, באופן שמסכן אותנו שבעתיים בעת חירום. מה שלא עובד בשגרה, לא יעבוד בחירום.
- הבטחת החוסן, בדגשים המוצגים להלן, צריכה להיות קו מנחה בפעילות הממשלה, כולל בתחשיבים הכלכליים וברגולציות.
- עקרון גג מנחה עבור כל מישורי החוסן הינו העקרון של **ביזור סמכויות מהשלטון המרכזי לרובדי שלטון אזוריים ומקומיים**. זאת, מתוך הבנה שלרובדי שלטון אלה יש יכולת טובה יותר לספק פתרונות גמישים ומותאמים לצרכים מגוונים, לרבות חיזוק אזורים פריפריאליים.
- בחברה שלנו ישנן מגוון של **יכולות חברתיות, קהילתיות וכלכליות שצריך להסתייע בהן ולטפח אותן**. בהקשר זה, ראוי לתת מקום ולסייע גם להתארגנויות קהילתיות, להתארגנויות מהחברה האזרחית, לרשתות סולידריות וגם לחברות גרין-טק ישראליות ממגוון תחומים.
- היציאה מהמשבר מחייבת תקציב מדינה חדש לחלוטין לשנת 2024, שישים במרכז את השבת החוסן הכלכלי לישראל ואת מנגנוני היציאה מהמשבר המפורטים כאן.
- בחשיבה על מענים לאתגרים בתחומים השונים, יש **לתעדף ולקדם ניצול תשתיות קיימות** (למשל, לשימוש כמרכזי חוסן) על פני הקמה של תשתיות חדשות, בין היתר בגלל האילוצים התקציביים הקשים הצפויים לנו בשנים הקרובות.
- התוכנית מחולקת למרכיבים אך התפיסה הבסיסית היא אינטגרטיבית. כל אחד מהפרקים משולב וקשור בפרקים האחרים.
- תוכנית זו הינה נכונה לכלל החברה הישראלית אבל יש לה גם השלכות מיוחדות לגבי האופן שבו משוקם ונבנה מחדש **חבל התקומה** בנגב.
- המסמך יכלול המלצות והפניות למסמכים מרכזיים רלוונטיים שעוסקים בתחומים שנבחרו. לצורך כך, בסוף כל פרק יופיעו עד חמישה מקורות עדכניים לתמיכה והעמקה ברעיונות שמופיעים כאן.

- ככל הניתן, המסמך ייכתב תוך שילוב שפה נראטיבית, הבהרה של המושגים בהם עושים שימוש, מידע שמאפשר קונקרטיזציה ודוגמאות מהמשבר הנוכחי או ממשברים אחרים אשר ימחישו את הבעיה / הצורך, הדחיפות והתעדוף הנובע, תוך שימוש ברגש ובחוויה היומיומית.

חוסן תזונתי

המשבר הזה ממחיש את הצורך הדחוף במדיניות כוללת שתבטיח ביטחון תזונתי¹ לאזרחי ישראל במצבי משבר.

דגשים לניהול המשבר:

- הקמה מיידית של חמ"ל ביטחון תזונתי שבו ישתתפו נציגי הממשלה, השלטון המקומי, האקדמיה והחברה האזרחית, גם כדי לנהל את המשבר וגם כדי ליצור פתרונות מחוץ לקופסא המקובלת.
- קידום מגוון של מנגנונים לתמיכה בחקלאות הישראלית ובחקלאים, מתוך הבנה שאנחנו לא יכולים להשעין את כל הביטחון התזונתי שלנו אך ורק על יבוא.
- מתן עדיפות - בכל המישורים - להבטחת סל מזון בריא ומקיים לאזרחי ישראל, כולל מדיניות של הנגשה כלכלית, השקעות, פיתוח וסדרי עדיפויות בהקצאת תוצרים חקלאיים.
- ניהול מושכל של כלל משאבי החקלאות (קרקע, מים, חומרי גלם), תוך התחשבות בעובדה שבעתיד צפוי מחסור הולך וגדל בהם.
- הבטחת שיקומה וקיומה של החקלאות הישראלית בזמן המשבר, כדי להבטיח את קיומה גם לטווח הארוך. תוכנית לקידום החקלאות צריכה להפוך אותה למתקדמת ומדויקת יותר גם בהיבטי סביבה והפחתת זיהומים.
- הסטה של משאבים קיימים, לרבות כוח אדם זמין ותקציבים לצרכים האלה.
- בלימת ניסיונות לנצל את המשבר כדי להסיג אחורה את המהלכים שמתחילים להתקדם לטובת מדיניות סל מזון בריא ומקיים בישראל.
- וידוא שמערכות הזנה קיימות (בין אם מטעם עמותות ובין אם כחלק ממערכות ממשלתיות) ימשיכו לתפקד, לכלול פירות וירקות, ויגיעו לקהל היעד שלהן (למשל: אם קהל היעד קיבל את ההזנה דרך מערכת החינוך, שימשיך לקבל אותה דרך הרווחה).
- מתן ביטחון לעובדים ערבים שחוששים להגיע, דבר שיש לו גם השלכות רחב קשות על שרשרת הייצור והשיווק.

דגשים ליציאה מהמשבר:

- חיזוק המועצה לביטחון תזונתי כגוף מתכלל, מקצועי ורב ממדי ובעל סמכויות ויכולות ביצוע.
- גיבוש תוכנית לאומית לביטחון תזונתי בדגש על הבטחת סל מזון בריא ומקיים לכלל האנשים במדינה, והקצאת משאבים למימושה בפועל של התוכנית.

¹ ביטחון תזונתי מתייחס ליכולת לספק לכלל האוכלוסייה במדינה מזון נדרש ובריא גם במצבי משבר.

- גיבוש תוכנית לאומית לחיזוק החקלאות הישראלית, בדגש על חקלאות הצומח ועל צרכי ישראל בהבטחת סל מזון בריא ומקיים לכלל התושבים, והקצאת משאבים למימושה בפועל של התוכנית.
- בגיבוש שתי התוכניות האמורות, יש לשים לב לא רק למשבר הביטחוני הנוכחי אלא למציאות המשברית של השנים שלפנינו ובכלל זה להיבטים השונים של משבר האקלים בעולם ובאזור שלנו.
- בשיקום החקלאות בנגב המערבי יש להפנים תפיסות עדכניות של חוסן מערכות המזון וחקלאות מקיימת, לרבות שינוי תמהיל הגידולים והכנסת גידולים חדשים, וביסוס החקלאות על עקרונות של חקלאות רגנרטיבית ומקיימת.

קידום מהלך כולל לשינוי מערכות המזון בישראל באופן שיגביר את החוסן שלהן מול משברים מקומיים ועולמיים. בסופו של המהלך, יש להגיע למערכת מזון שמבוססת בעיקרה על מזון בריא מהצומח, שמקורו ככל הניתן בתשומות ובייצור מקומיים, תוך צמצום למינימום של מזון אולטרה מעובד ושל אובדן מזון. מערכת מזון כזו היא חסינה יותר, תואמת את הנחיות התזונה הלאומיות, יש לה יתרונות בריאותיים וסביבתיים, והיא מותאמת תרבותית לאזורנו. המהלך צריך להתייחס לכל חלקי מערכת המזון, כולל שינוי בתמריצים לייצור מזון, דרך דפוסי תזונה וכלה בצמצום וטיפול באובדן ופסולת. בין היתר, יש לתקצב וליישם באופן מלא את צעדי המדיניות שכבר פורטו ב**דוח המסכם מספטמבר 2023 של ועדת היישום להיערכות מערכות מזון לשינוי אקלים לקראת 2030**.

חוסן אנרגטי

המצב הקיים מוכיח שאי אפשר להשתית את הביטחון האנרגטי של ישראל רק על מאגרי גז רגישים שנמצאים בים, ייצור חשמל המבוסס על תחנות כוח גדולות ופגיעות, וייבוא של חומרי דלק מחו"ל.²

דגשים לניהול המשבר:

- קידום הגברת חוסן אנרגטי מקומי על ידי הקמת מרכזי "חוסן אנרגיה" ובהם מערכות אגירת אנרגיה חשמלית ברמה המקומית ופריסה מהירה ככל הניתן של מערכות סולאריות משולבות באגירה. מרכזי החוסן יוכלו לפעול במנותק מהרשת.
- הכנה דחופה של תוכנית חירום לניהול ביקושים בחשמל, אשר תגדיר סדר עדיפויות לשימוש בחשמל בזמן חירום.

דגשים ליציאה מהמשבר:

- מעבר למודל אנרגיה אחר לישראל, המושתת על עקרון הביזור, ומבוסס על רשתות מקומיות (מיקרוגרידים מסוגים שונים) המחוברות לרשת החשמל הארצית אך ביכולתן להמשיך ולספק חשמל בזמן תקלות. הרשתות המקומיות יכללו ייצור מקומי של אנרגיה נקיה, אגירה ורשת חכמה של ניהול. קידום מדיניות תכנון למשק האנרגיה המבוסס על מודל זה.

• קידום מערכות מקומיות של אנרגיה נקיה:

- אנרגיה סולארית ברמה האזורית, עירונית וקהילתית של בניין/ שכונה. העדפת אנרגיה סולארית בדי שימוש ובכלל זה מערכות אגרו-וולטאיות.
- קידום מנגנונים (רגולציה, חקיקה, תמריצים) שיתמכו במעבר לחוסן אנרגטי מקומי, כדוגמת תאגידי אנרגיה קהילתיים, עירוניים ואזוריים.

² לדוגמה אירוע שקרה בתחילת המלחמה, בו מיכלית BP לא הותרה להיכנס למפרץ כתוצאה מהגדרת שר ההגנה הבריטי כי האזור פגיע ביטחוני

- בחינה של אפשרויות הסתייעות ביצירת אנרגיה מפסולת ובאנרגיית רוח, באתרים המתאימים לכך מבחינה סביבתית ותוך מזעור נזקים סביבתיים פוטנציאליים.
- פיתוח יכולות אגירת אנרגיה על בסיס של מאמץ טכנולוגי ומדיניות תומכת. בתוך כך, יש לכלול גם קידום הייצור של מימן ירוק והרחבה של אפשרויות השימוש שלו במשק.
- יצירת מערכת לניהול ביקושים שיודעת לתעדף שימושים חיוניים על פני שימושים חיוניים פחות.
- מתן מענה תעריפי ו/או תקציבי לשינויים שחלו בשוק וגורמים לחוסר כדאיות כלכלית להקמת מערכות סולאריות (היחלשות השקל, עליית הריבית).
- קידום מדיניות של הפחתת שימושים באנרגיה ובחשמל על בסיס חיסכון באנרגיה והתייעלות אנרגטית.
- קידום מנגנונים כלכליים שיתמכו בחסכון והתייעלות, למשל תעריף חשמל דיפרנציאלי, בדומה לתעריף המים (היקף צריכה בסיסי זול לכל אזרח ועלויות הולכות וגדלות ככל שהשימושים עולים).
- קידום 'סל אקלום רד', שיאפשר למשפחות החיות באי בטחון אנרגטי לחסוך בהוצאות על חשמל במרחב הביתי.
- מיצוי אפשרויות לקידום אנרגיה סולארית בקהילות וקבוצות פריפריה (לדוגמא בחברה הבדואית בנגב).
- קידום פתרונות של משאבות חום ומערכות נוספות של רגנרציה טרמית לטובת צרכי המשק ובתי מגורים.

חוסן קהילתי-חברתי-סביבתי

המצב הקיים מדגים את חשיבותן של קהילות ביכולת להתמודד עם מצבי משבר, וגם את חשיבות ההתגייסות של יוזמות מהחברה האזרחית. במקביל נדרשת הפסקת הפגיעה במערכות הסביבתיות כמו גם במערכות התמיכה החברתיות על ידי המדינה, ומתן עדיפות לשיקומן ולחיזוקן.

דגשים לניהול המשבר:

- חיזוק מערכות הבריאות הציבוריות כולל בתי החולים, הרפואה הקהילתית, בריאות הציבור ובריאות הנפש על כל מרכיביהן, לרבות הזרמת תקציבים להשלמת חוסרים ותגבור וחיזוק כוח האדם המקצועי.
- חיזוק מערכות הרווחה בדגש על תמיכה באוכלוסיות פגיעות ומוחלשות.
- יצירת פתרונות מיגון לאוכלוסיות פגיעות ומוחלשות, בדגש על אלה שחסרות הגנה לחלוטין כמו אוכלוסיית הכפרים הבדואים הבלתי מוכרים בנגב.
- חיזוק ומימון תקציבי ליוזמות ורשתות הסולידריות שנוצרו בחברה האזרחית.
- עידוד ופיתוח יוזמות קהילתיות לעזרה הדדית וסולידריות חברתית.
- הכשרת מבניים קיימים כמרכזי חוסן (לרבות כמקומות מפלט בעת גלי חום), הזמינים במרחקים קצרים ממקומות המגורים - בתי ספר, קמפוסים, תשתיות תחבורה ציבורית, מרכזים עירוניים.
- הכשרת צוותי חירום להתמודדות כוללת עם מצבי משבר, כולל מענה לאנשים שספונים בבתיהם, התמודדות עם סכנות העלייה באלימות בחברה, מיצוי אפשרויות השימוש במרחבים ירוקים קרובים לבית להרפיית מתח.

- ניטור וסימון פערים ביחס לקבוצות שנשארות מאחור, ומיקוד מאמץ בקבוצות אלה.
- הפיכת צוותי החירום היישוביים, שהוקמו כדי להתמודד עם המשבר, למנגנונים קבועים שיוכלו לסייע באירועי חירום נוספים ובכלל זה גם באירועי חירום אקלימיים.

דגשים ליציאה מהמשבר:

- יצירת סדר עדיפויות לאומי אחר, שבו השאלות החברתיות והחוסן החברתי של החברה הישראלית נמצאות במקום גבוה מאוד. בתוך כך, חיזוק מערכות השירות הציבורי ותקצובן, קידום שיתופי פעולה מאורגנים בין הממשלה, השלטון המקומי והחברה האזרחית. מתן תשומת לב מיוחדת ליצירת חיבורים וסולידריות בין המרכיבים השונים של החברה הישראלית כולל הציבור הערבי, הציבור החרדי, ציבורי הפריפריה הגיאוגרפית והחברתית ומגוון הקבוצות הנוספות הקיימות בה. שילוב הסתכלות מגדרית, גילאית, מעמדית ותרבותית ביצירת פתרונות החוסן החברתי.
- יצירת ודאות תקציבית ומשאבי כוח אדם לטווח הארוך עבור מערכות הבריאות והרווחה ברמה הלאומית והמקומית, והבטחת העמדת ההוצאה הלאומית הציבורית לבריאות על שיעור דומה לזה של מדינות ה-OECD.
- התאמה של הבנייה בתכניות השיקום ושל תוכניות ההתחדשות העירונית לאתגרי המשברים מהסוגים השונים הצפויים בשנים הקרובות, ובכלל זה עידוד מגוון פתרונות וכלים של דיור לצרכים המגוונים של קבוצות אוכלוסייה שונות, לרבות הרחבה משמעותית של פתרונות הדיור הציבורי.
- מדיניות שיטתית של ביזור כוחות, תקציבים וסמכויות - לטובת גורמי שלטון אזרחי ומקומי ומערכות קהילתיות.
- שיפור הרווחה הנפשית באמצעות יצירת מרחבים מקומיים שמעודדים מפגש במרחב הציבורי, כולל שמירה והגדלה של שטחי הטבע העירוני.
- חיזוק ההגנה על הסביבה ועל הטבע, הן באמצעות צעדי מדיניות והן באמצעות תקציבים, מתוך הבנה שהאדם והטבע כרוכים זה בזה ולא ניתן להפריד בין חוסן חברתי לבין יציבות המערכת האקולוגית והשירותים שאנו מקבלים ממנה.
- מדיניות תכנון שתמוך בכל היעדים האלה.

חוסן תחבורתי

במציאות של משבר, אנשים רבים מוגבלים ביכולת להגיע למשאבים ולצרכים הנדרשים להם.

דגשים לניהול המשבר:

- קידום מערכות שמתעדפות נגישות על פני נידות ברכב הפרטי. זאת, במטרה לאפשר לאנשים להימנע מנסיעות למקומות רחוקים בזמני חירום, תוך הבנה שיציאה והתנהלות מחוץ לבית, לפחות בסביבה הקרובה למקום המגורים, חיונית גם היא בעתות משבר. בתוך כך:
- עידוד מגוון של שימושים, פעולות ועבודה מרחוק, תוך הפקת לקחים מהחולשות שהתגלו בעת משבר הקורונה.
- יצירת מרחבי עבודה מקומיים.
- פיתוח כלים והתאמות במערכות החינוך לטובת לימוד ומפגשים אפקטיביים שאינם פיזיים.

- יצירת נגישות שוויונית בדגש על אוכלוסיות מוחלשות ופגיעות.
- הכרה בנהגי אוטובוסים ותחבורה ציבורית בכלל כמשרתי ציבור חיוניים, לרבות הכרה במקצוע זה כמקצוע חיוני ודרוש ומתן תגמול נאות שיעודד אותם לבצע את תפקידם גם בעתות משבר. מתן ביטחון לעובדים ערבים שחוששים להגיע לעבודה.
- יצירת תוכנית חירום לניהול התחבורה הציבורית בעתות משבר, המיועדת להפעלה בזמן משבר בטחוני, בריאותי, סביבתי (כדוגמת גל חום קיצוני) או אחר. תוכנית זו צריכה להיות ניתנת להפעלה מיידית תוך ביזור סמכויות לשלטון המקומי והישענות על תשתיות קיימות (כדוגמת השימוש באוטובוסים כמרכזי קירור שנעשה בפניקס, אריזונה), והיא צריכה לכלול גם אפשרויות של הפעלת התחבורה הציבורית בשבתות ובימי חג.

דגשים ליציאה מהמשבר:

נוכח הקשיים התקציביים שעשויים להביא לעיכוב משמעותי בקידום הפרויקטים הגדולים של התחבורה הציבורית:

- קידום מדיניות תכנונית המבוססת על מודל של "יישובי 15 דקות", שבהם אנשים יוכלו להגיע למגוון של משאבים, צרכים והזדמנויות בקרבה לביתם.
- קידום תחבורה ציבורית מהירה, יעילה, חשמלית, ונוחה, שתתבסס על שינוי השימושים בתשתיות קיימות (למשל הרחבת הנת"צים), תוך הרחבת זמני השירות והגברת התדירות והאמינות של מערכת התחבורה הציבורית.
- השקעה במכלול של צעדים שיאפשרו ויתמרצו תנועה מקיימת (הליכתיות, מיקרו מוביליות ותחבורה ציבורית), לרבות מדרכות רחבות, נוחות ומוצללות ע"י עצים, נתיבי אופניים מופרדים ונתיבי תחבורה ציבורית.
- הרחבת סמכויות השלטון המקומי בתחום התחבורה ויצירת רשויות תחבורה מטרופוליניות אשר יתכללו את כלל מערכות התחבורה באזורים שבאחריותן.
- הסטת השקעות מפרויקטים מוטי רכב פרטי לפרויקטים מוטי תחבורה ציבורית.

תעסוקה ירוקה

הזנחה ממושכת של תחומי תעסוקה ירוקה, כולל המקצועות הטיפוליים, הובילה לסכנות כלכליות וחברתיות שמתגלות ביתר שאת במשבר הנוכחי.

בתחום החקלאות נוצר מחסור קשה בעובדים, עקב יציאת חלק מהעובדים הזרים והוצאת העובדים מהשטחים. אנחנו מציעים:

- להעדיף עידוד מבקשי המקלט הנמצאים בישראל וצעירים ישראלים לעבוד בחקלאות, על פני יבוא בלתי סלקטיבי של עובדים זרים זולים.
- מנגנוני העידוד צריכים לכלול: הכשרות מקצועיות, תגמולים כספיים מהמדינה בנוסף למשכורות, הכרה בעבודה בחקלאות כמקצוע מועדף, מגורים בחינם וביטוח רפואי (למבקשי מקלט) ולימודים אקדמיים בחינם (לצעירים ישראלים).

מערכות הרווחה, הבריאות ובריאות הנפש הציבוריות סובלות גם הן ממחסור קשה בכוחות. כאן נדרש:

- שיפור דרמטי בתנאי העבודה והשכר של העובדות הסוציאליות, הפסיכולוגיות, עובדות ועובדי ההוראה ומערכת הבריאות.

- כלל מקצועות הטיפול חייבים לקבל העדפה אמיתית במערכת הציבורית, הן בתנאי העבודה והן ביוקרה המקצועית.